

aut sublatus, aut expulsus sit, dicensve se expulsus? ad illum confugerit: suscepto autem bello, aut tenenda sit urbs, aut ea relicta, ille commeatu, & reliquis copiis intercludendus: quod horum malorum, quorum aliquod certe subeundum est, minimum putes. Dices profecto, persuaderi illi, ut tradat exercitum, & ita Consul fiat. Est omnino id ejusmodi, ut, si ille eo descendat, contra dici nihil possit: idque eum, si non obtinet ut ratio habeatur retinentis exercitum, non facere miror. Nobis autem, ut quidam putant, nihil est timendum magis, quam ille Consul. At sic malo, inquit, quam cum exercitu. Certe. Sed istuc ipsum sic, magnum malum puter aliquis: neque ei remedium est ullum. Ceden- dum est, si id volet. Vide consulem illum iterum, quem vidisti consulatu priore. At tum imbecillus plus, inquit, valuit, quam tota Respublica. Quid nunc putas? & eo consule, Pompejo ⁴ certum est esse in Hispania. O rem miseram! si quidem id ipsum deterrimum est, quod recusari non potest; & quod ille si faciat, jam jam a bonis omnibus summam ineat gratiam. Tollamus igitur hoc, quo illum posse adduci negant. De reliquis, quid est deterrimum? concedere illi, quod, ut ⁵ idem dicit, impudentissime postulat. Nam quid impudentius? tenuisti provinciam per decem annos, non tibi a Senatu, sed a te ipso per vim, & per factionem datos. Præterit tempus, non legis, sed libidinis tuæ: fac tamen, legis. Ut succedatur decernitur: impedis; & ais, Habe mei rationem. Habe tu nostrum. Exercitum habeas diutius, quam populus jussit, invito Senatu? Depugnes oportet, nisi concedis. Cum bona quidem spe, ut ait ⁶ idem, vel vincendi, vel in libertate moriendi. Jam si pugnandum est; quo tempore, in casu; quo consilio, in temporibus situm est. Itaque te in ea quæstione non exerceo. Ad ea, quæ dixi, affer si quid habes. Equidem dies noctesque torqueor.

CI-

³ Ad illum confugerit] Ad Casarem, ut M. Antonius, & Q. Cassius. Vide Ep. 11. lib. XVI. Fam. Corradus.

⁴ Certum est] Deliberatum est. Man.

⁵ Idem] Qui affirmat Casare consule se futurum in Hispania. Idem.

⁶ Idem] Pompejus qui tanquam optimatum princeps inducitur in hac ep. Idem.

CICERO ATTICO SAL.

X. **S**UBITO consilium cepi, ut, ante quam luceret, exirem; ne qui conspectus fieret, aut sermo, lictoribus præsertim ¹ laureatis. De reliquo, neque hercule quid agam, nec quid acturus sim, scio: ita sum perturbatus temeritate nostri amentissimi ² consilii. Tibi vero quid suadeam, cuius ipse consilium expecto? Cnæus noster quid consilii ceperit, capiatque, nescio; adhuc ³ in oppidis coarctatus, & stupens. Omnes, si in Italia consistat, erimus una: sin cedit, consilii res est. Adhuc certe, nisi ego insanio, stulte omnia & incaute. Tu, quæso, crebro ad me scribe, vel quod in buccam venerit.

¹ Laureatis] Ut triumphum expectantibus. Epist. 16. lib. II. Fam. Corrad.

² Consilii] Urbis relinquendæ. Idem.

³ In oppidis] Campaniæ. Idem.

CICERO ATTICO SAL.

XI. **Q**UESO, quid hoc est? aut quid agitur? mihi enim tenebræ sunt. ¹ Cingulum, inquit, nos tenemus. Anconem amissimus. Labienus discessit ab Casare. Utrum de imperatore populi Romani, an de Annibale loquimur? o hominem amentem & miserum, qui ne umbram quidem unquam ² τῶν καλῶν viderit! atque hæc ait omnia facere de dignitatis causa: ubi est autem dignitas, nisi ubi honestas? Num honestum igitur, habere exercitum nullo publico consilio? occupare urbes civium, quo facilius sit aditus ad patriam? ³ χρεῖων ἀποκορῆς, ⁴ φυγῶν καθόδους, sexcenta alia scelera moliri, ⁵ τῆν θεῶν μεγίστην ἄσ' ἔχειν τυραννίδα? Sibi habeat suam fortunam. Unam mehercule tecum aplicationem in illo ⁶ Lucretino

Tom. VIII.

Q q

tino

¹ Cingulum] Oppidum. Corrad.

² Τῶν καλῶν] Honesti.

³ Χρεῖων ἀποκορῆς] Tabulas novas. Dicuntur novæ, quod nomina aliter, & resecta parte aliqua, in iis scribantur, tanquam argentum pro ære, hoc est, 25. pro 100, ut

est apud Sallust. Bell. Catil.

⁴ Φυγῶν] Exulum restitutiones.

⁵ Τῆν θεῶν] Ut tyrannide potitur, que inter Deos est maxima. Euripides.

⁶ Tuo sole Lucretino] Horatius, Velox amentum saepe Lucretium, &c.

tino tuo sole malim, quam omnia istiusmodi regna; vel potius mori millies, quam semel istiusmodi quidquam cogitare.
 7 Quid, si tu velis? inquis. Age quis est, cui velle non liceat? sed ego, hoc ipsum velle, miserius esse duco, quam in crucem tolli. Una res est ea miserius, adipisci quod ita volueris. Sed hæc hæc hactenus: libenter enim in his molestiis
 8 ἐν στήθεσσι τοῖσιν. Redeamus ad nostrum. Per fortunam, quale tibi consilium Pompeji videtur? hoc quaero, quod urbem reliquerit: ego enim ἀπορῶ: tum nihil absurdus. Urbem tu relinquis? ergo idem, si Galli venirent. Non est, inquit, in parietibus Respublica. At in aris & focis. Fecit idem Themistocles. Fluctum enim totius barbariae ferre urbs una non poterat. At idem Pericles non fecit, annum fere post quinquagesimum, cum præter mœnia nihil teneret. Nostri olim, urbe reliqua¹² capta, arcem tamen retinuerunt.

13 Οὐτὼ πρὸ τῶν πρόδρων ἐπειθόμεθα κλέα ἀνδρῶν.
 Rurfus autem ex dolore municipali, sermonibusque eorum, quos convenio, videtur hoc consilium¹⁴ exitum habiturum. Mira hominum querela est, (nescio istic: sed facies ut sciam) sine magistratibus urbem esse, sine Senatu. Fugiens denique Pompejus mirabiliter homines movet. Quid quaeris? alia causa facta est: nihil jam concedendum putant Caesari. Hæc tu mihi explicata qualia sint. Ego negotio præsum non turbulento. Vult enim me Pompejus esse, quem tota hæc Campana & maritima ora habeat¹⁵ ἐπίσκοτον, ad quem delectus, & summa negotii referatur. Itaque vagus esse cogitabam. Te puto jam videre, quæ sit¹⁶ ὄψη Caesaris, qui populus, qui totius

7 Quid, si tu velis?] Quasi dicat: si tyrannidem velis, quod volueris tamen non assequere, ideoque fortasse, o Cicero, non vis. *Mausolus.*
 8 Ἐν στήθεσσι τοῖσιν] *Scholam tibi explico:* hoc est, Philosophorum more quasi per otium disputans tibi scribo.
 9 Ad nostrum] Pompejum. *Corrad.*
 10 Ἀπορῶ] Dubito.
 11 At in aris] Responso Ciceronis. *Fecit:* inquit Pompejus. *Fluctum* &c. Responso Ciceronis. *Lambinus.*
 12 Capta] A Gallis, Liv. lib. V.

13 Οὐτὼ] *Sic totum, qui ante nos vivebant, amulimus laudat.* Iliad. II. 320.
 14 Exitum habiturum] Nunc per Pompeji parte disputat, iudicaturque ex dolore, sermonibusque municipalium hominum, qui Pompeji fugam aquo animo ferre non poterant, vehementerque Caesari irati erant, Pompeji consilium, rationemque belli gerendi posse explicari, & non incommode concludi. *Vilhorius.*
 15 Ἐπίσκοτον] Speculatorem, custodem. *Vide Fam. VIII. 13. XVI. 11. & 13.*
 16 Ὁψη] Impetus.

totius negotii status: ea velim scribas ad me, & quidem, quoniam mutabilia sunt, quam sapissime. Acquiesco enim & scribens ad te, & legens tua.

CICERO ATTICO SAL.

XII. UNAM adhuc a te epistolam acceperam, datam XII¹ Kal. in qua significabatur, aliam te ante dedidisse, quam non acceperam. Sed quaeso, ut scribas quam sapissime, non modo si quid scies, aut audieris; sed etiam si quid suspicabere; maximeque quid nobis faciendum, aut non faciendum putes. Nam quod rogas, curem ut scias, quid Pompejus agat; ne ipsum quidem scire puto; nostrum quidem nemo. Vidi Lentulum Cos. Formis x Kal. vidi Libonem; plena timoris & erroris omnia. Ille iter Larinum: ibi enim cohortes, & Luceria, & Theani, reliquaque in Apulia. Inde utrum consistere uspiam velit, an mare transire, nescitur. Si manet; vereor, ne exercitum firmum habere non possit. Sin discedit, quo, aut qua, aut quid nobis agendum sit, nescio. Nam istum quidem, cujus φαλαγγιστὸς times, omnia terribime facturum puto. Nec eum⁴ rerum prolatio, nec Senatus magistratuumque discessus, nec ærarium clausum tardabit. Sed hæc, ut scribis, cito sciemus. Interim velim mihi ignoscas, quod ad te scribo tam multa toties. Acquiesco enim, & tuas volo elicere literas: maximeque consilium, quid agam, aut quo me pacto geram. Demittamne me penitus in caulam? Non deterreo periculo, sed dirumpor dolore. Tamne nullo consilio, aut tam contra meum consilium gesta esse omnia! Ancunctor, & tergiverfer, & iis me dem, qui tenent, qui potius

1 Kal.] Peripicuum est ex superioribus & sequentibus literis, & ex ipsa etiam historia, *Feb.* scribendum. Nam ad urbem venerat Cicero, prid. Non. Jan. ibique pauculos dies commoratus est, triumphum expectans. Verum, cum nuntiatum esset Romæ, Caesarem cum exercitu adventare; & pro se quæque, fugi sine salutis prospectaret: Cicero, maxime Pompejo fugiente, eodem pavore percussus, consilium statim cepit relinquenda urbis: seque in suas villas contulit, unde ad Atticum scribit, qui Romæ remanserat. *M. La Spina.*
 2 Ille] Pompejus iter habebat.
 3 Ipsi] Caesarem, cujus φαλαγγιστὸς, Phalaridis imitationem, &c.
 4 Rerum] Prolatio. rerum est cum sine propter dies scilicet, sive propter varias aulamales aliaque, sive propter bella resque adversas iustitiam est.

tiuntur? ⁵ Αἰδέομαι Τρώας; nec solum civis, sed etiam amici officio revocor. Etsi frangor sæpe misericordia ⁶ puerorum. Ut igitur ita perturbato, etsi te eadem sollicitant, scribe aliquid, & maxime, si Pompejus Italia cedit, quid nobis agendum putes. M. quidem Lepidus (nam fuimus una) eum finem statuit, L. Torquatus eundem. Me cum multa, tum etiam lictores impediunt. Nihil vidi unquam quod minus explicari posset. Itaque a te nihil dum certi exquiro, sed quid videatur. Denique ipsam ⁷ ἀπορίαν tuam cupio cognoscere. Labienum ab illo discessisse propemodum constat. Si ita factum esset, ut ille Romam veniens magistratum & Senatum Romæ offenderet, magno usui causæ nostræ fuisset. Damnaſſe enim sceleris hominem amicum Reipublicæ causa videretur: quod nunc quoque videtur; sed minus prodest. Non enim habet, cui proficit: eumque arbitror poenitere: nisi forte id ipsum est falsum, discessisse illum. Nos quidem pro certo habebamus. Et velim, (quamquam, ut scribis, ⁸ domesticis te finibus tenes) formam mihi urbis exponas, eoque Pompejii desiderium, eoque Cæsaris invidia appareat; etiam quid censeas de Terentia & Tullia, Romæ eas esse, an mecum, an aliquo tuto loco. Et hæc, & si quid aliud, ad me scribas velim, vel potius scriptites.

⁵ Αἰδέομαι] Vide supra, II. 5.

⁶ Puerorum] Ciceronum.

⁷ Ἀπορίαν] Dubitationem.

⁸ Domesticis finibus] Rebus publicis te non admittes. Manutius.

CICERO ATTICO SAL.

XIII. **D**E ¹ Vennonianis rebus tibi assentior. Labienum ² ἤρωο judico. Facinus jam diu nullum civile praelarius: qui, ut aliud nihil, hoc tamen profecit; dedit ³ illi dolorem. Sed etiam ad summam profectum aliquid puto. Amo etiam ⁴ Pisonem: cujus iudicium de genero suspicor ⁵ vivum.

¹ Vennonianis] C. Vennonii, de quo lib. VI. ep. 1. & 3. Res quædam privata.

² Illi] Cæsari, a quo discessit.

³ Pisonem] Qui cum ab urbe discessisset,

generum suum Cæsarem non expectans, quid de eo iudicet, manifestum est. Hic est L. Calpurnius Piso, in quem extraxit Ciceronis oratio. Manutius.

visum iri grave. Quanquam genus belli quod sit, vides. Ita civile est, ut non ex civium dissensione, sed ex unius peritici civis audacia natum sit. Is autem valet exercitu; teneat multos spe & promissis; omnia omnium concupivit. Huic tradita urbs est, nuda praesidio, referta copiis. Quid est, quod ab eo non metuas, qui illa templa, & testa non patriam, sed prædam putet? quid autem sit asturus, aut quo modo, nescio, sine Senatu, sine magistratu. Ne simulare quidem poterit quicquam ⁴ πολιτικός. Nos autem ubi exurgere poterimus? aut quando? quorum dux quam ⁵ ἀσρατήγητον, tu quoque animadvertis; cui ne Picena quidem nota fuerint. Quam autem sine consilio, res testis. Ut enim alia omittam ⁶ decem annorum peccata, quæ conditio non huic fugæ præstitit? nec vero nunc quid cogitet, scio: ac non desino per literas sciscitari. Nihil esse timidius constat, nihil perturbatius. Itaque nec praesidium, cujus parandi causa ad urbem retentus est, nec locum ac sedem praesidii ullam video. Spes omnis in duabus ⁷ invidiose retentis pene ⁸ alienis legionibus. Nam delectus adhuc quidem invitorem est, & a pugnando abhorrentium. Conditionum autem amissum tempus est. Quid futurum sit, non video. Commissum quidem a nobis certe est, sive a nostro duce, ut, e portu sine gubernaculis egressi, tempeſtati nos traderemus. Itaque de Ciceronibus nostris dubito quid agam: nam mihi interdum a mandandi videntur in Graciam. De Tullia autem & Terentia, cum mihi barbarorum adventus ad urbem proponitur, omnia timeo: cum autem ⁹ Dolabellæ venit in mentem; paulum respiro. Sed velim confideres quid faciendum putes: primum ¹⁰ πρὸς τὸ ἀσφαλές: (aliter enim mihi de illis ac de

⁴ Πολιτικός] Quod sit e Republica.

⁵ Ἀσρατήγητον] Minime dux: imperatoria artis ignarus: qui nescierit Picenam esse quasi aggerem urbi tuende.

⁶ Decem annorum] Tot enim anni a consulatu Cæsaris ad hoc tempus numerantur. Et, Cæsare consule, Pompejus se cum eo affinitate conjunxit, Julia uxore ducta.

Inde cum per decem annos aluit; auxit, armavit. Manutius.

⁷ Invidiose] Quia Pompejus simulatione Participei belli a Cæsare abductas retinuerat.

Quod factum magna in infamia fuit. Vide Cæs. lib. I. de bello Civ. Idem.

⁸ Alienis] Quod adversus imperatorem suum inviz ducerentur. Idem.

⁹ Dolabella] Geniti mei, qui apud Cæsarem est: per quem videtur mulieres tuto in urbe esse posse. Idem.

¹⁰ Πρὸς τὸ ἀσφαλές] Ad securitatem.

de me ipso consulendum est) deinde ad opiniones, ne reprehendatur, quod eas Romæ velimus esse in communi bonorum fuga. Quin etiam tibi & Peduceo, (scripsit enim ad me) quid faciatis videndum est. Is enim splendor est vestrum, ut eadem postulentur a vobis, quæ ab amplissimis civibus. Sed de hoc tu videbis, quippe cum de me ipso, ac de meis te considerare velim. Reliquum est ut & quid agatur, quoad poteris, explores, scribasque ad me, & quid ipse conjectura assequere: quod etiam a te magis expecto. Nam acta omnibus nuntiantibus, a te expecto futura. ¹¹ *Martius dicitur*. Loquacitati ignosces, quæ & me levat ad te quidem scribentem, & elicit tuas literas. ¹² Ænigma Oppiorum ex Velia plane non intellexi: est enim ¹³ numero Platonis obscurius. ¹⁴ Jam intellexi tum. Oppios enim de Velia ¹⁵ succones dicis: in eo æstuavi diu: quo aperto reliqua patebant, & cum Terentiæ summa congruebant. ¹⁶ L. Cæsarem vidi Minturnis a. d. viii Kal. Febr. mane, cum absurdissimis mandatis, non hominem, sed scopas solutas: ut id ipsum mihi ille videatur irridendi causa fecisse, qui tantis de rebus huic mandata dederit, nisi forte non dedit, & hic sermone aliquo arrepto pro ¹⁷ mandatis abusus est. Labienus, vir meæ sententia magnus, Theanum venit a. d. ix. Kal. ibi Pompejum, Consulisque convenit. Qui sermo fuerit, & quid actum sit, scribam ad te, cum certum sciam. Pompejus a Theano Larinum versus profectus est a. d. viii Kal. eo die

¹¹ *Martius dicitur* [Vates optimus is est, bene qui concitit. Senarius apud Euripidem integer. Martius dicitur, bene dicitur veritas. Quem Cicero ita verit libro de Divin. II. Bene qui concitit, vatem hunc perhibet optimum. Manut.]

¹² *Ænigma Oppiorum* [Videtur epistola principium. Idem. Et videtur Mongalis nostro. Cuius superioribus verbis, loquacitati ignosces, si coniungis hæc postrema, si scriberem ipse, longior epistola fuisset, iam patet epistolam duas, librorum culpa, in unam coaluisse.]

¹³ *Numero Platonis* [Probant Manutius & Junius quod est in nonnullis Mss. Timæo Platonis, de cuius obscuritate Fin. II. 5.]

¹⁴ *Jam intellexi* [Hic epistola videtur di-

videnda. Hic ænigma intelligit, supra interpretari nescit, hic dicitur, supra scribit. Corradus.]

¹⁵ *Succones* [Figurum vocabulum, inquit Bostius, ut Latine exprimeret illud alterum Oppio, quod Atticus dicitur esse, id est, a succo formarat. Corradus vero succones legemat, & quia seniores erant Oppii, nummatis exponit, a saccis qui sunt numerorum receptacula. Alii Succones malunt, alii Succones. O te sapientem, Petre. Videtur, qui nolueris in eo æstare. Olivæus.]

¹⁶ *L. Cæsarem* [Cujus pater Cæsaris erat legatus. Corradus.]

¹⁷ *Mandatis* [His, qui sunt apud Cæsarem lib. I. de Bello Civili, & Fam. XVI. 10.]

mansit Venasri. Aliquantum animi videtur nobis attulisse Labienus: sed ego nondum habeo, quid ad te ex his locis scribam. Ista magis expecto; quid ¹⁸ illinc afferatur; quo pacto de Labieno ferat; quid agat Domitius in Maris, Iguvii Thermus, P. Attius Cinguli; quæ sit populi urbani voluntas; quæ tua conjectura de rebus futuris: hæc velim crebro, & quid tibi de mulieribus nostris placeat, & quid acturus ipse sis, scribas. Si scriberem ipse, longior epistola fuisset: sed dictavi propter lippitudinem.

¹⁸ *Illinc* [Ubi Cæsar est. Corradus.]

CICERO ATTICO SAL.

XIV. ANTE diem vi Kal. Feb. Capuam Calibus proficiscens, cum leviter lippirem, has literas dedi. L. Cæsar mandata Cæsaris detulit ad Pompejum a. d. viii Kal. cum is esset cum Consulibus Theani. Probata conditio est, sed ita, ut ille de iis oppidis, quæ extra suam provinciam occupavisset, præsidia deduceret. Id si fecisset, responsum est ad urbem nos redituros esse, & rem per Senatum confecturos. Spero etiam in præsentia pacem nos habere. Nam & illum furoris, & hunc nostrum copiarum supponeret. Me Pompejus Capuam venire voluit, & adjuvare delectum: in quo parum prolixè respondent Campani coloni. Gladiatores Cæsaris, qui Capuæ sunt, de quibus ante ad te saluum ex Torquati literis scripseram, sane commode Pompejus distribuit, binos singulis patribus familiarum. ¹ Sécutorum ² in ludo 100 fuerunt: eruptionem facturi fuisset dicebantur. Sane

¹ *Calibus* [Cales oppidum mediterraneum Campaniæ. Grævius.]

² *Sécutorum* [Gladiatorum, qui secutores vocantur. Alii, secutorum, quod magis probat, tum quia Cicero usquam, quod sciam, hoc vocabulum usurpavit, & cum gladiatores dixisset, non erat hoc loco, cur secutores adderet: tum quia verisimile non est, Cæsarem quinque secutorum millia præter retiaros in ludo habuisse. Sécutorum vetero millia multa esse poterant, quibus gla-

diatores ipsi, & qui cum illis sentiebant parati, ornatique arumpere cogitabant. Corradus. Primus hanc vocem, secutorum, hic scripsit Victorius, cum antea legereetur Sécutorum. Sed a Victorio sic omnes ceteri. Erant autem, inquit Manutius, Sécutores & Myrmillones iidem, quibus opponebantur Retiaros.]

³ *In ludo* [In disciplina Lanitarum, a quibus ad gladiatorium instituebatur. Manutius.]

Sane multum in eo Reipublicæ provifum est. De mulieribus nostris, in quibus est tua soror, quæso videas, ut satis honestum nobis fit, eas Romæ esse, cum cætera ulla dignitate discefferint; hoc scripsi ad eas, & ad te ipsum antea. Velim eas cohortere, ut exeat; præsertim cum ea prædia in ora maritima habeamus, cui ego præsum, ut in his pro re nata non incommode possint esse. Nam si quid offendifimus, in genero nostro; quod quidem ego præstare non debeo. Sed id fit majus, quod mulieres nostræ præter cæteras Romæ remanserunt. Tu ipse cum Sexto scire velim quid cogites de exeundo, de totaque re quid existimes. Equidem ad pacem hortari non desino: quæ vel injusta utilior est, quam justissimum bellum. Sed hæc ut fors tulerit.

⁴ Cum Sexto] Sext. Peduceo. Corr.

⁵ Bellum] Legendum proponit, Bellum cum civibus, Bosius Baluzianus.

CICERO ATTICO SAL.

XV. UT ab urbe discessi, nullum adhuc intermisi diem, quin aliquid ad te literarum darem; non quo haberem magnopere quid scriberem; sed ut loquerer tecum absens: quo mihi, cum coram id non licet, nihil est jucundius. Capuam cum venissem a. d. vi. Kal. pridie, quam has literas dedi, Consules conveni, multosque nostri ordinis. Omnes cupiebant Cæsarem, abductis prædiis, stare conditionibus iis, quas tulisset. Uni Favonio leges ab illo nobis imponi non placebat: sed is haud auditus in consilio. Caro enim ipse jam servire, quam pugnare mavult. Sed tamen ait, in Senatu se adesse velle, cum de conditionibus agatur, si Cæsar adductus sit ut prædia deducat. Ita, quod maxime opus est, in Siciliam ire non curat: quod metuo ne obsit, in Senatu esse vult. Postumus autem, de quo nominatim Senatus decrevit, ut statim in Siciliam iret, Furfanoque succede-

¹ Furfano] Bosius ex mss. Fuffano. Sed melius fortasse Furfano, ut Fam. VI. 9. Furfanorum, inquit Grævius, in antiquis mo-

numentis non raro fit mentio: Fuffanorum, quod sciam, nusquam.

cederet, negat se sine Catone iturum: & suam in Senatu operam, auctoritatemque quam magni æstimat. Ita res ad Fannium pervenit. Is cum imperio in Siciliam præmittitur. In disputationibus nostris summa varietas est. Plerique negant, Cæsarem in conditione mansurum; postulataque hæc ab eo interposita esse, quo minus, quod opus esset ad bellum, a nobis pararetur. Ego autem eum puto facturum, ut prædia deducat. Vicerit enim, si Consul factus erit; & minore scelere vicerit, quam quo ingressus est. Sed accipienda plaga est. Sumus enim flagitiose imparati cum a militibus, tum a pecunia: quam quidem omnem, non modo privatam, quæ in urbe est, sed etiam publicam, quæ in arario est, illi reliquimus. Pompejus ad legiones Attianas est profectus: Labienum secum habet. Ego tuas opiniones de his rebus expecto. Formias me continuo recipere cogitabam.

² Postulataque hæc] Ita pendet hoc a verbo, Negant, ut affirmetur potius quam negetur. Verbum enim, Nego, sæpe negat in primo membro, affirmat in secundo: ut in oratione pro Roscio Comædo, Adversaria in iudicium protulit nemo, codicem protulit. Pro, codicem aliquis protulit. Idem agnoscitur apud Horatium, in iis verbis, Qui fit, Mæcenat, ut nemo. Nam cum subiuncte Plutarcho. J. Lipsius, Cent. II. ad xit, Laudat diversa sequentes, satis constat non referri ad Nemo, sed necesse esse, ut, aliquis, subaudiatur. Manutius.

³ Attianas] Quas P. Attius Varius habebat. cp. 13. Quid agat Domitius in Marfæ, Iguvii Tiberinus, P. Attius Cinguli. Popma. Legendum est Appianus, ut intelligantur duæ illæ legiones, quæ a Cæsare per speciem belli Patricii abductæ, & Pompejo traditæ circa Luceriam hærebant, sic dictæ ab Appio legato, qui eas ex Gallia adduxerat; fit, Mæcenat, ut nemo. Nam cum subiuncte Plutarcho. J. Lipsius, Cent. II. ad xit, Laudat diversa sequentes, satis constat non referri ad Nemo, sed necesse esse, ut, ab Atina Marforum oppido.

CICERO ATTICO SAL.

XVI. OMNES arbitror mihi tuas literas redditas esse, sed primas præpostere, reliquas ordine, quo sunt missæ per Terentiam. De mandatis Cæsaris, adventuque Labieni, & responsis Consulul ac Pompeji, scripsi ad te literis iis, quas a. d. v. Kal. Capua dedi: pluraque præterea in eandem epistolam conjeci. Nunc has expectationes habemus duas; unam, quid Cæsar acturus sit, cum acceperit ea, quæ referenda ad illum data sunt L. Cæsari; alteram, quid Pompejus agat: qui quidem ad me scribit, paucis diebus se firmum

mum exercitum habiturum, spemque affert, si in Picenum agrum ipse venerit, nos Romam redituros esse. Labienum fecum habet, non dubitantem de imbecillitate Caesaris copiarum: cuius adventu Cnæus noster multo animi plus habet. Nos a Consulibus Capuam venire iussi sumus ad Nonas Febr. Capua profectus sum Formias a. d. III. Kal. Eo die cum Calibus tuas literas hora fere nona accepissem, has statim dedi. De Terentia & Tullia tibi assentior; ad quas scripseram, ad te ut referrent: si nondum profectæ sunt, nihil est quo se moveant; quoad perspicimus, quo loci sit res.

CICERO ATTICO SAL.

XVII. TUÆ literæ mihi gratæ, jucundæque sunt. De pueris in Græciam transportandis tum cogitabam, cum fuga ex Italia quæri videbatur. Nos enim Hispaniam peteremus: illis hoc æque commodum non erat. Tu ipse cum Sexto etiam nunc mihi videris Romæ recte esse posse: etenim minime amici Pompejo nostro esse debetis: nemo enim unquam tantum de urbanis prædiis detraxit. Videtne me etiam joculari? Scire jam te oportet, L. Cæsar quæ responsa referat a Pompejo, quas ab eodem ad Cæsarem ferat literas. Scriptæ enim & datæ ita sunt, ut proponerentur in publico: in quo accusavi mecum ipse Pompejum, qui cum scriptor luculentus esset, tantas res, atque eas, quæ in omnium manus venturæ essent, Sextio nostro scribendas dedit. Itaque nihil unquam legi scriptum ² σπησιωδέσσερον. Perspici tamen ex literis Pompeji potest, nihil Cæsari negari, omniaque & cumulate, quæ postulet, dari; quæ ille amentissimus fuerit, nisi acceperit, præsertim cum impudentissime postulaverit. Quis enim tu es, qui dicas, ³ Si in Hispaniam profectus erit, si prædiis dimiserit? Tamen conceditur; minus

¹ Sexto] Peduceo. Qui Pompeji causa discedere ex urbe non debetis, ac ne illum quidem amare; qui vobis locupletibus, ac bene nummatis tam male consuluerit, urbe sine prædiis relicta. Man.

² σπησιωδέσσερον] Magis Sextiane, magis in-

sulle, quod ita scribat Sextius, sive Sestius, nam idem est nomen.

³ Si in Hispaniam] Hæ fuerunt conditiones a Cæsare latæ, Fam. ep. 11. lib. XVI. Manutius.

mus honeste nunc quidem, violata jam ab illo Republica, illatoque bello, quam si olim de ratione habenda impetrasset: & tamen vereor, ut his ipsis contentus sit. Nam cum ista mandata dedisset L. Cæsari, debuit esse paulo quietior, dum responsa referrentur. Dicitur autem nunc esse acerrimus. Trebatius quidem scribit, se ab illo IX Kal. Febr. rogatum esse, ut scriberet ad me, ut essem ad urbem: nihil ei me gratius facere posse. Hæc verbis plurimis. Intellexi ex die-rum ratione, ut primum de discessu nostro Cæsar audisset, laborare eum cœpisse, ne omnes abessemus. Itaque non dubito quin ad Pisonem, quin ad Servium scripserit. Illud admiror non ipsum ad me scripisse, non per Dolabellam, non per Cælium egisse: quanquam non aspernor Trebatii literas, a quo me unice diligi scio. Rescripsi ad Trebatium, (nam ad ipsum Cæsarem, qui mihi nihil scripserit, nolui) quam illud hoc tempore esset difficile: me tamen in prædiis meis esse, neque delectum ullum, neque negotium suscepisse. In quo quidem manebo, dum spes pacis erit. Sin bellum geretur; non deero officio, nec dignitati meæ, pueros ⁴ ὑπερδέμενος in Græciam. Totam enim Italiam flagraturam bello intel-ligo. Tantum mali excitatum partim ex improbis, partim ex invidis civibus. Sed hæc paucis diebus ex illius ad nostra responsa responsis intelligentur, quorsum evasura sint. Tum ad te scribam plura, si erit bellum: sin autem etiam induciæ, te ipsum, ut spero, videbo. Ego IV Non. Febr. quo die has literas dedi, in Formiano, quo Capua redieram, mulieres expectabam: quibus quidem scripseram tuis literis admonitus, ut Romæ manerent: sed audio majorem quendam in urbe timorem esse. Capuæ Non. Febr. esse volebam, quia Consules jusserant. Quidquid huc erit a Pompejo allatum, statim ad te scribam: tuasque de istis rebus literas expectabo.

⁴ Ratione] Absentis, cum peteret.

⁵ ὑπερδέμενος] Cum subduxero, & clam transportandos curavero.

CICERO ATTICO SAL.

XVIII. **Q**UARTO Non. Febr. mulieres nostræ Formias venerunt, tuæque erga se officia plena tui suavissimi studii attulerunt. Eas ego, quoad sciremus utrum turpi pace nobis, an misero bello esset utendum, in Formiam esse volui, & una Cicerones. Ipse cum fratre Capuam ad Consules (Nonis enim adesse iussi sumus) III Non. profectus sum, cum has literas dedi. Responsa Pompeji grata populo, & probata concioni esse dicuntur. Ita putaram. Quæ quidem ille si repudiavit, jacebit: ¹ si acceperit Utrum igitur, inquires, mavis? Responderem, si, quemadmodum parati essemus, scirem. Cassium erat hic auditum expulsum Ancone, eamque urbem a nobis teneri. Si bellum futurum est, negotium ² utile. Cæsarem quidem, L. Cæsare cum mandatis de pace misso, tamen ajunt acerrime delectum habere, loca occupare, vinciri præfidiis. O perditum latronem! O vix ullo otio compensandam hanc Reipublicæ turpitudinem! Sed stomachari desinamus, temporis pareamus, cum Pompejo in Hispaniam eamus. Hæc opto in malis; quoniam illius alterum consulatum a Republica, ne data quidem occasione, repulimus. Sed hæc hæc haec. De Dionysio fugit me ad te antea scribere: sed ita constitui; expectare responsa Cæsaris; ut, si ad urbem rediremus, ibi nos expectaret; sin tardius id feret, tum eum arcefferemus. Omnino quid ille facere debuerit in nostra illa fuga, quid docto homine & amico dignum fuerit, cum præsertim ³ rogatus esset. Sed hæc non nimis exquiro a Græcis. Tu tamen videbis, si erit, quod nolim, arcessendum, ne molesti simus invito. Quintus frater laborat, ut tibi quod debet ab Egnatio solvat: nec Egnatio voluntas deest: nec parum locuples est; sed cum tale tempus sit, ut Q. Titinius (multum enim est nobiscum) via-

¹ Si acceperit ...] A'nomivov. Hoc erat: Sin acceperit, pax turpis consequetur.

² Utile] Eam urbem, quæ portum habeat, a nobis teneri. Corrad.

³ Rogatus esset] Addunt nonnulli scio, desperam. Est, ut bene monet Corradus, ἀποπροσδοκῶν. Subintelligitur autem, cogitata, judica, aut simile quid. Græc.

viaticum se neget habere; idemque debitoribus suis denuntiavit, ut eodem fœnore uterentur; atque hoc idem etiam L. Ligus fecisse dicatur, nec hoc tempore aut domi nummos Quintus habeat, aut exigere ab Egnatio, aut versuram usquam facere possit; miratur, te non habuisse rationem hujus publicæ difficultatis. Ego autem, etsi illud ⁴ Ἰσχυροδότην (ita enim putatur) observo, ⁵ κενὸν δὲ δίκην, præsertim in te, a quo nihil unquam vidi temere fieri; tamen illius querela movebar. Hoc quidquid est, te scire volui.

⁴ Ἰσχυροδότην] Hesiodo falso ascriptum.

⁵ Κενὸν δὲ δίκην] Neque causam judicis prius, quam utriusque partis orationem audiveris.

CICERO ATTICO SAL.

XIX. **N**IHL habeo, quod ad te scribam. Quin etiam epistolam, quam eram elucubratus, ad te non dedi. Erat enim plena spei bonæ; quod & concionis voluntatem audieram, & illum conditionibus usurum putabam, præsertim suis. Ecce tibi II Non. Febr. mane accepi literas tuas, Philotimi, Furnii, Curionis ad Furnium, quibus irridet L. Cæsaris legationem. Plane oppressi videmur: nec, quid consilii capiam, scio: nec mehercule de me laboro; de pueris quid agam, non habeo. Capuam tamen proficiscebam hæc scribens, quo facilius de Pompeji rebus cognoscerem.

CICERO ATTICO SAL.

XX. **B**REVILOQUENTEM jam me tempus ipsum facit. Pacem enim desperavi: bellam nostri nullum admittant. Cave enim putes quidquam esse minoris his Consulibus: quorum ego spe audiendi, & cognoscendi nostri apparatus, maximo imbri Capuam veni pridie Nonas, ut eram iustus. Illi autem nondum venerant, sed erant venturi inanes, imparati. Cnæus autem Luceriæ dicebatur esse, & adire cohortes

¹ Quorum audiendi] De hac dicendi forma, vide Sanctii Minervam lib. III. cap. 8.

hortes legionum Attianarum, non firmissimarum. At² illum ruere nuntiant, & jam jamque adeste, non ut manum conferat; (qui-cum enim?) sed ut fugam intercludat. Ego autem in Italia³ *ἐν Ἰταλίᾳ*: nec te id consulō. Sin extra, quid ago? Ad manendum hiems, liētores, improvidi & negligentes duces; ad fugam hortatur amicitia Cnæi, causa honorum, turpitudō conjungendi cum tyranno; qui quidem incertum est⁴ Phalarimne, an⁵ Pisistratum sit imitaturus. Hæc velim explices, & me juves consilio: etsi te ipsum istic jam⁶ calere puto: sed tamen, quantum poteris. Ego si quid hic hodie novi cognoro, scies. Jam enim aderunt Consules ad suas Nonas. Tuas quotidie literas expectabo. Ad has autem, cum poteris, rescribes. Mulieres & Cicerones in Formiano reliqui.

² Illum] Cæsarem.

³ *Ἐν Ἰταλίᾳ*] Simul mori.

⁴ Phalarim] Tyrannum cade gaudentem. Manutius.

⁵ Pisistratum] Mitioem, & studiosam maxime literarum. Idem.

⁶ Calere] Muretus, *cavere*. Sed alii omnes, *calere*, hoc est, interpretē Manutio, jam habere quod de te ipso cogites, sollicitum de statu rerum tuarum, quia videas urbem a Cnæo nostro sine presidio relictam, Cæsari parere.

CICERO ATTICO SAL.

XXI. **D**E malis nostris tu prius audis, quam ego. Istinc enim emanant. Boni autem hinc quod expectes, nihil est. Veni Capuam ad Nonas Febr. ita ut iusserant Consules. Eo die Lentulus venit sero: alter Consul omnino non venerat VII Idus. Eo enim die ego Capua discessi, & mansi Calibus. Inde has literas postridie ante lucem dedi. Hæc Capuæ dum fui, cognovi, nihil in Consulibus, nullum usquam delectum. Nec enim¹ conquistores² *φαινοποροσώπην* audent; cum ille adsit contra; cum noster dux nusquam sit, nihil agat: nec nomina dant. Deficit enim non voluntas, sed spes. Cnæus autem noster (o rem miseram & incredibilem) ut totus jacet! non animus est, non consilium, non copia,

¹ Conquistores] Delectui habendo praefecti. Manutius.

² *φαινοποροσώπην*] Prodire, & vultum, ut ajuat, ostendere.

copiæ, non diligentia. Mittam illa, fugam ab urbe turpissimam, timidissimam in oppidis conciones, ignorationem non solum adversarii, sed etiam suarum copiarum; hoc cuiusmodi est? VII Id. Febr. Capuam C. Cassius Tribunus plebis venit, attulit mandata ad Consules, ut Romam venirent, pecuniam de sanctiore ærario auferrent, statim exirent urbe relicta. Redeant; quo presidio? deinde exeant; quis finat? Consul ei rescripsit, ut prius ipse in Picenum. At illud totum erat amissum: sciebat nemo, præter me ex literis Dolabellæ. Mihi dubium non erat, quin ille jam jamque foret in Apulia: Cnæus noster³ in navi. Ego quid agam, *ἄσέμμη* magnum; neque mehercule mihi quidem ullum, nisi omnia essent acta turpissime; neque ego ullius consilii particeps. Sed tamen, quod me deceat. Ipse me Cæsar ad pacem hortatur: sed antiquiores literæ, quam ruere cœpit. Dolabella, Cælius, me illi valde⁴ satisfacere. Mira me⁵ *ἄσέμμη* torquet. Juva me consilio, si potes: & tamen ista, quantum potes, provide. Nihil habeo, tanta rerum perturbatione, quod scribam. Tuas literas expecto.

³ In navi] Cæsarem fugiens. Man.

⁴ *ἄσέμμη*] Consideratio. Supra, ep. 8.

⁵ Satisfacere] Vide Fam. XVI. 11.

⁶ *ἄσέμμη*] Dohitatio.

CICERO ATTICO SAL.

XXII. **P**EDEM in Italia video nullum esse, qui non in istius potestate sit. De Pompejo scio nihil; eumque, nisi in navim se contulerit, exceptum iri puto. O celeritatem incredibilem! hujus autem¹ nostri... Sed non possum sine dolore accusare eum, de quo angor & crucior. Tu eadem non sine causa times: non quo minus quidquam Cæsari expediat ad diuturnitatem victoriæ & dominationis: sed video, quorum arbitrio sit acturus. Recte sit. Censleo ceddendum de oppidis his. Ego consilii. Quod optimum factu videbitur, facies. Cum Philotimo loquere: atque adeo Terentium habebis Idivis. Ego quid agam² qua aut terra, aut mari

¹ Nostri] Pompeji autem tarditatem, ut sit, *ἀσέμμη*, & *ἀσέμμη*. Corrad.

mari persequar eum, qui ubi sit nescio? etsi terra quidem qui possum? mari quo? Tradam igitur isti me? fac posse tuto. Multi enim hortantur. Num etiam honeste? nullo modo. Quid? a te petam consilium, ut soleo? explicari res non potest. Sed tamen, si quid in mentem venit, velim scribas, & ipse quid sis acturus.

CICERO ATTICO SAL.

XXIII. **Q**UINTO Id. Febr. vesperi, a Philotimo literas accepi; Domitium exercitum firmum habere; cohortes ex Piceno, Lentulo & Thermo ducentibus, cum Domitii exercitu conjunctas esse; Cæsarem intercludi posse, eumque id timere; bonorum animos recreatos Romæ, improbos quasi percussos. Hæc metuo equidem ne sint somnia: sed tamen M. Lepidum, L. Torquatium, C. Cassium Tribunum plebis (hi enim sunt nobiscum, id est in Formiano) Philotimi literæ ad vitam revocaverunt. Ego autem illa metuo ne veriora sint, nos omnes pene jam captos esse, Pompejum Italia cedere: quem quidem (o rem acerbam) persequi Cæsaris dicitur. Persequi Cæsaris Pompejum? quid? ut interficiat? o me miserum! & non omnes nostra corpora opponimus? in quo tu quoque ingemiscis. Sed quid faciamus? victi, oppressi, capti plane sumus. Ego tamen, Philotimi literis lectis, mutavi consilium de mulieribus: quas, ut scripseram ad te, Romam remittebam: sed mihi venit in mentem, multum fore sermonem, me judicium jam de causa publica fecisse; quæ desperata, quasi hunc gradum mei reditus esse, quod mulieres revertissent. De me autem ipso tibi assentior, ne me dem incertæ & periculose fugæ; cum Reipublicæ nihil prosum, nihil Pompejo; pro quo emori cum pre possum, tum libenter. Manebo igitur: etsi vivere Quod quæris, hic quid agatur: tota Capua, & omnis hic delectus jacet. Desperata res est; in fuga omnes sunt; nisi quid ejusmodi fuerit, ut

¹ *Etsi vivere*] *A'non'vivent*. Vel subaudi *vivere est*, cum turpem vitam vivat, qualis cum Corrado, *tædet*: vel cum Manutio, *non* erat manentis in Italia.

Pompejus istas Domitii copias cum suis jungat. Sed videbatur omnia biduo triduove scituri. Cæsaris literarum exemplum tibi misi: rogaras enim: cui nos valde satisfacere multi ad me scripserunt: quod patior facile, dum, ut adhuc, nihil faciam turpiter.

CICERO ATTICO SAL.

XXIV. **P**HILOTIMI literæ me quidem non nimis, sed eos, qui in his locis erant, admodum delectarunt. Ecce postredie ¹ Cassii literæ Capua, a Lucretio, familiari ejus, ² Nigidium a Domitio Capuam venisse; eum dicere, ³ Vibullium cum paucis militibus e Piceno currere ad Cnæum, confestim sequi Cæsarem, Domitium non habere militum ¹¹¹ millia. Idem scripsit Consules Capua discessisse. Non dubito quin Cnæus in fuga sit; modo effugiat. A consilio fugiendi, ut tu cenfes, absfum.

¹ *Cassii literæ*] Ad Cassium Capua misse
² *Nigidium*] P. Nigidium Figulum, de
³ *Vibullium*] L. Vibullium Rufum. Idem,
quo *Fam. lib. IV. ep. 13. Corrad.*
in Formiano. Ep. 22. Man.

CICERO ATTICO SAL.

XXV. **C**UM dedissem ad te literas tristes, & metuo ne veras, de Lucretii ad Cassium literis Capua missis; Cephalio venit a vobis, attulit etiam a te literas hilariores, nec tamen firmas, ut soles. Omnia facilius credere possum, quam quod scribitis Pompejum exercitum habere. Nemo huc ita assert; omniaque, quæ nolim. O rem miseram! malas causas semper obtinuit, in optima concidit. Quid dicam? nisi illud eum scisse; neque enim erat difficile: hoc nescisse; erat enim ars difficilis recte Rempublicam gerere. Sed jam jamque omnia sciemus, & scribemus ad te statim.

¹ *Illud eum scisse*] Sensus est, Pompejus re publica & liberata servetur, non novisse malas artes, quibus malas cause, ideoque in bona causa concidisse. *Grævas* obtinere poterat: illas bonas artes, qui-

CICERO ATTICO SAL.

XXVI. **N**ON¹ venit idem usu mihi, quod tu tibi scribis, ² *quoties exorior?* ego enim nunc paulum exorior, & maxime quidem iis literis, quæ Roma afferuntur, de Domitio, de Picentium cohortibus. Omnia erant facta hoc biduo latiora. Itaque fuga, quæ parabatur, repressa est. Cæsaris interdicta, *Si se*³ *secundo lumine hic offendero*, respuuntur. Bona de Domitio, præclara de Afranio fama est. Quod me amicissime admones, ut me integrum, quoad possum, servem; gratum est. Quod addis, ne propensior ad turpem causam videar: ⁴ certe videri possum. Ego me ducem in civili bello, quoad de pace ageretur, negavi esse: non quin rectum esset: sed, quia quod multo rectius fuit, id mihi ⁵ fraudem tulit: plane cum, cui ⁶ noster alterum Consulatum deferret, & triumphum, (at quibus verbis? *pro suis rebus gestis amplissimis*,) inimicum habere nolueram. Ego scio & quem metuum, & quam ob rem. Sin erit bellum, ut video fore; partes meæ non desiderabuntur. De H-S millibus xx Terentia tibi rescripsit. Dionysio, dum existimabam vagos nos fore, nolui molestus esse. Tibi autem crebro ad me scribenti de ejus officio nihil rescripsi; quod diem ex die expectabam, ut statuerem quid esset faciendum. Nunc, ut video, pueri certe in Formiano videntur hiematuri: num & ego, nescio. Si enim erit bellum, cum Pompejo

¹ *Non venit*] Non venit mihi sæpe, ut exoriar, & respirem. Alii, *nunc venit*, ut sequens ratio magis postulat. Corradus. *Nunc* probat quoque Muretus, atque ita legendum admonet Grævius in *Addendis & corrigendis*.

² *Quoties exorior?*] Legendum cum interrogatione. Indicabat enim Atticus se multoties exoriri, id est, e mediis, qua pene conciderat, recreari, quod sæpe boni nuntii de rebus Pompeji, deque Republica ad se perferrentur. *Bofius*.

³ *Secundo lumine*] Cras. Subauditur autem, *Morie*. Vide orat. pro Rabirio Postumo. cap. 11. *Mantuanus*.

⁴ *Certe videri possum*] *Elparis* dictum:

subjungit enim: quod me ducem in civili bello esse negaverim, quoad de pace agebatur; non ideo feci; quia, quod rectum esset, id mihi non placeret; sed feci, meorum temporum memoria commotus. Itaque, quod ad hanc rem attinet, optima ratione defensor. Reliqua vero profertur me ab hac suspitione vindicant. *Man.*

⁵ *Fraudem tulit*] Memineram, inquit, quod olim ejusdem Republicæ causa feci, cum Catilinæ conjurationem oppressi, id mihi summam perniciem attulisse, pro recte factis in exilium pulso. *Idem*.

⁶ *Nester*] Pompejus. ep. 16. l. VIII. f. dem.

pejo esse constitui. Quod habebō certi, faciam ut scias. Ego bellum foedissimum futurum puto, nisi qui, ut tu scis, ⁷ Parthicus casus extiterit.

⁷ *Parthicus casus*] In nostras provincias bellum non est, magnæ vido impendere dissubita Parthorum irruptio: ut Pompejum, *scordias: quas ferunt, & vis indicabit*. I. aut Cæsarem adversus eos proficisci res eodem arbitrari Atticum, ostendit Cicero, cum gat. Unde Cælius in epistola ad Ciceronem, ait: *Ut tu scis. Man.*
Si alteraten corvus, inquit, ad Parthicum

